

O NASTANKU SARAJEVA

Sažetak

U radu se ukazuje na značaj datuma u povijesti svakog, posebno gradskog naselja i uvrštavanja u njihov hronološki kalendar. To je naročito značajno za naselja gradskog tipa i datume stjecanja statusa grada, što je za svako mjesto važan historijski i civilizacijski čin kojim se priznavao i verificirao odgovarajući pravni položaj naselja i njegovog stanovništva. Tim činom naselje se po svojim urbanim, društvenim i kulturnim karakteristikama statusno izdvajalo od mnoštva drugih naseljenih mjesta u svome okruženju. To ni u kom pogledu ne dovodi u pitanje kontinuitet života u širem području novonastajućeg ili novoproglašenog gradskog naselja, ali se jasno pokazuju razlike u statusnom i društveno-ekonomskom pogledu. Stjecanje, priznavanje i verifikacija statusa grada u slučaju Sarajeva vršene su u veoma složenoj pravnoj proceduri. Istaknuti su motivi usljed kojih je odabran lokalitet za izgradnju novog kompleksa sa odgovarajućim urbanim sadržajima i po urbanim kriterijima koje je bilo neophodno ispuniti da bi se uopće moglo konkurirati za status grada. U izvoru nastalom neposredno po nastanku grada i njegovoj pravnoj verifikaciji sadržan je odgovor na takva pitanja. Izvršen je veoma pažljiv odabir lokaliteta novonastajućeg grada, odnosno, od strane osnivača zemlja za te sadržaje odabrana je „... zbog toga što ju je smatrao prikladnom da na njoj izgradi šehar...“. Ova sintagma daje odgovor i na pitanje da li je riječ o potpuno novom ili nekom ranije postojećem naselju? Naselje Brodac, u čijim granicama je nastao novoformirani grad, pojavljuje se u izvorima paralelno sa imenom grada Sarajeva sve do sredine 16. stoljeća, što jasno potvrđuje da je riječ o potpuno novom naselju nastalom u granicama sela Brodac, a ne na nekom ranijem naselju seoskog ili varoškog tipa. Uz to, druga zatečena naselja u blizini grada zadržala su svoja srednjovjekovna imena i kroz stoljeća, sve do danas, pod tim imenima prepoznatljiva su kao dijelovi gradske zone Sarajeva.

Ključne riječi: vakufnama, urbana cjelina, gradsko naselje, kasaba, šehar, Sarajevo.

O značaju historijskih datuma

Svaki grad u Bosni ima svoju „hronološku tablicu“ događaja i važnih datuma. Svi važni datumi za sudbinu grada ili za njegovu povijest moraju imati svoje odgovarajuće mjesto i treba ih obilježavati srazmjerno njihovom značaju. Njegov vijek se računa od prvog spominjanja u pisanim izvorima, čak i ako je naselje nastalo ranije. Dakle, život ili računanje povijesti jednog

grada počinje njegovim ulaskom u pisane dokumente. To je za svaki grad najznačajniji datum koji u njegovoj povijesnoj hronologiji treba da se afirmira, artikulira i obilježava. On podrazumijeva momentum kada se neko mjesto prvi put spominje u pisanim izvorima sa definiranim statusom, vremenom ili nekim drugim bitnim odrednicama. Jednostavno, datum kojim izvor definira vrijeme nastanka ili nam omogućava da ga preciznije odredimo. To je pitanje povijesnog kontinuiteta i povijesnog identiteta svakog naselja, a pogotovo naselja gradskog tipa.

Ne umanjujući značaj datuma novije povijesti, koji također moraju imati svoje mjesto u hronološkom kalendaru obilježavanja značajnih datuma, mnogi razlozi nameću potrebu da se dužna pažnja posveti i datumima iz ranije prošlosti, prije svega prvim pisanim tragovima u povijesti, posebno ako imamo sadržajne i značajne dokumente koji afirmiraju grad u nekom povijesnom kontekstu. Prvi spomen imena u pisanim izvorima u tom kontekstu mora imati odgovarajuće mjesto u povijesti i obilježavanju važnijih datuma grada.

Većina gradova u Bosni i Hercegovini je obilježavala i obilježava isključivo datume iz novije povijesti. Takvom praksom povijest gradova je skraćena, oduzet im je kontinuitet postojanja, ali i povijesni identitet kao važna odrednica. Time su napravljeni odmaci od evropske prakse i evropskih vrijednosti koje uvažavaju i vode računa upravo o dužini historije jednog grada ili jedne kulturne ili obrazovne institucije.

Mali broj gradova u Bosni i Hercegovini u svome hronološkom kalendaru ima markiran neki od starijih datuma, bilo da je prvi spomen u pisanim izvorima, bilo da je neki dokument koji afirmira neke od kulturnih ili civilizacijskih vrijednosti toga mjesta. Koliko je poznato, među njima su Visoko, vrlo značajno mjesto u srednjovjekovnoj Bosni i sjedište nekih od državnih institucija srednjovjekovne Bosne, koje u svome „kalendaru“ obilježava 29. august, dan kada je izdata *Povelja Kulina bana*, kao Dan grada, Bihać (*Wyhygha, Vihucha*), koji kao Dan grada Bihaća obilježava 26. februar, jer je na taj dan 1262. ugarski kralj Bela IV izdao povelju koja predstavlja pisanu potvrdu postojanja grada, dok Zenica kao Dan grada obilježava 20. mart, jer taj datum iz 1436. godine predstavlja najstariji spomen Zenice u pisanim historijskim izvorima. Tešanj obilježava 10. decembar kao Dan grada⁴, jer je na taj dan (1559. godine) datirana vakufnama Gazi Ferhad-bega, koja je ozvaničila i opečatila urbani razvitak Tešnja i ovaj grad uvela u red gradova – *kasaba*, prema onovremenim standardima. Možda ima još neki, no sigurno da ih je vrlo malo. U svim navedenim slučajevima riječ je prvenstveno o pravnim dokumentima, koji su pripadali različitim državno-pravnim sistemima i različitog civilizacijskog porijekla. No bez obzira na to, niko to ne može osporavati, jer se radi o historijsko-pravnim dokumentima. Pogotovo niko ne

može tvrditi da život na prostoru tih gradova počinje od navedenih datuma, ali oni, kao pisani dokumenti, predstavljaju vrlo značajne historijske međaše za svako gradsko naselje.

Sarajevo – paradigma nove prakse u gradogradnji

Pravna verifikacija osnivanja Sarajeva kao gradskog naselja dogodila se u mjesecu februaru 1462. godine.¹ Utemeljenje naselja gradskog tipa – Sarajeva – predstavlja historijski međaš, historijsku i civilizacijsku razdjelnicu. Način i čin su vrlo jasno i precizno objašnjeni i definirani. U tom smislu Sarajevo je najtipičniji primjer osnivanja i razvitka novoga tipa grada u Bosni. To je prvi grad na našem prostoru koji je utemeljen na novi način, na novim principima i po potpuno novim urbanim standardima, specifičnom vrstom objekata, njihove namjene i načina funkcioniranja. Druga važna činjenica u ovom kontekstu jeste definiranje prostora koji obuhvata novoformirana zona naselja. Iz jedne kasnije zabilješke jasno je da je riječ o planskoj gradnji i pažljivom izboru lokacije od strane osnivača, za budući grad, „... zbog toga što ju je smatrao prikladnom da na njoj izgradi šehar...“.² To, dakle, daje odgovor zašto su objekti podignuti baš na tom mjestu. Utemeljenje Sarajeva predstavljalo je obrazac daljeg osnivanja mnogih gradova u Bosni, po načinu i po tipu. U osmanskoj državi su postojali standardi koje je trebalo ispuniti da bi neko naselje moglo da pretendira da se nazove gradom. Na prvom mjestu to su: postojanje džamije, trga i određenih granica. „U takvim mjestima obično je postojao izvjestan broj dućana (*čaršija*), zatim han ili karavansaraj i eventualno druge ustanove koje su tom naselju davale obilježje muslimanskog gradskog naselja.“³ Postojanje džamije uvjetovano je postojanjem muslimanskog džemata, obavljanjem dnevnih, sedmičnih (*džuma*) i godišnjih molitvi (*bajrami*), a postojanje trga podrazumijeva utvrđivanje i definiranje pazarnog dana, bilo da se trg osniva iznova ili razvija na već ustanovljenoj tradiciji trgovine na lokalitetu osnivanja grada.⁴ Sarajevo je ispunilo sve navedene uvjete i na tom primjeru postavljeni su standardi gradogradnje u Bosni.

1 Hazim Šabanović, „Vakufnama Isa-bega, sina pokojnog Ishak-bega“, u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, (ur. Lejla Gazić) Sarajevo, 1985, str. 9-26.

2 BOA, TD, 24; Hazim Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, *Radovi*, knjiga XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 5, Sarajevo, 1960, str. 84-86.

3 Adem Handžić, „Značaj muafijeta u razvitku gradskih naselja u Bosni u XVI vijeku“, u: *Studije o Bosni : historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Research Centre For Islamic History, Art and Culture, Istanbul, 1994, str. 154.

4 Adem Handžić, „O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću“, u: *Studije o Bosni : historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Research Centre For Islamic History, Art and Culture, Istanbul, 1994, str. 112.

Ključni momenat za osnivanje grada predstavljalo je podizanje *saraja* – dvora, o kojem ne znamo ništa više od onoga što nam daje kasniji naziv u različitim kontekstima. Refleksije su višestruke, kako na lokalnu geografiju tako i na topografiju. To će u bitnome odrediti dalju sudbinu i dalje tokove razvitka budućeg grada. Ostala su otvorena mnoga pitanja u vezi sa spomenutim „sarajem“, gdje se nalazio i kada je podignut. Može se pretpostavljati da se nalazio u blizini prvobitnog teritorija grada, te da je podignut između 1448. i 1455. godine, kada je definitivno učvršćena osmanska vlast i izvršen prvi popis naselja na tom području. Da je saraj podignut do 1455. godine potvrđuje naziv „Saraj-ovasi“ koji se već tada spominje.⁵ Za potvrdu naprijed istaknutog želimo pojasniti način, akt osnivanja i početne refleksije tog čina.

Utemeljiteljski akt naselja gradskog tipa

Malo je gradova koji imaju ovako deciderano pojašnjen način i okolnosti nastanka. Ovdje ćemo navesti tek neke kasnije osnovane, kao što su: Rudo, Novo Jajce/Varcar Vakuf, Nova Kasaba, Gornji Vakuf i Donji Vakuf.

Sarajevo, kao uostalom i neki drugi gradovi u Bosni, dobili su svoj utemeljiteljski akt koji nosi dataciju *mjeseca džumadel-ula 866.* po hidžretskom kalendaru, što odgovara 1. 2. – 2. 3. 1462. godine po gregorijanskom kalendaru. Dio tog akta glasi:

... *A zatim je (izjavio da je) u selu Brodac u području Sarajeva (Saraj ovasi)⁶ sagradio jedno konačište (dom) u stilu tekije (zavije), koja se sastoji od tri kuće, jedne staje (istabl), jednog ograđenog dvorišta (harem) i ostalog što je potrebno, i za svoga života uvakufio je i zavještao s tim da služi kao tekija (zavije) i konačište siromašnim muslimanima koji su učenici, sejjidi, ratnici i putnici-namjernici.*

(U njoj) će se kuhati meso, pirinač i hljeb koliko bude dovoljno a (trošiće se) i masnoće koliko bude potrebno.

Oni (gosti) imaju pravo na jelo (čorbu) tri dana i ne mogu tu stanovati više od tri dana. Na čorbu imaju pravo i službenici spomenute tekije (zavije), a višak hrane koji preostane i pretekne kad se podmire oni (gosti i službenici) davaće se nejakoj siročadi koja stanuje u toj varoši (kasaba).⁷

5 Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455.* Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1964, str. 3.

6 Originalna riječ (سرای اواسی) „Sarājevog polja“, što bi bilo možda prikladnije u ovom kontekstu, jer Sarajevo se tek osniva. A *Saray ovasi* nije Sarajevo, nego „polje sarāja“.

7 Ovdje je u prijevodu upotrijebljena riječ „varoš“ iako je u izvoru „kasaba“ (في هذه القصبية), što mijenja percepciju. Prevodilac se vjerovatno opredijelio za termin „varoš“ zbog još uvijek nerazvijenog mjesta. Ali budući da će se grad razvijati, onda je primjerenoje to tretirati kao „kasabu“, što je viši stepen razvitka.

(Dobrotvor) je takođe podigao most na rijeci Miljacki i (odredio) da za njegovo održavanje služi petnaest aršina (zemljišta) s oba kraja mosta s gornje i donje strane njegove i zavještao ga (most) onima koji će preko njega prelaziti, kao pravovaljan i na šerijatu zasnovan vakuf i kao valjanu zadužbinu koja će do vijeka trajati i kojom se stiće zadovoljstvo svevišnjeg Allaha i odabranije mjesto...

Za održavanje svojih zadužbina uvakufio je od svojih pravih mulkovnih posjeda sljedeće:

Sve mlinove koji se nalaze pod jednim krovom i jednu mezru iza navedenih mlinova koja se nalazi u spomenutom selu; banju i vodu za njene potrebe i ostatak vode od banje (tj.) one tekuće vode koja je dovedena; i han i dućane, koji su sagrađeni u njemu (selu). Njihove (tih dućana) granice su: s jugoistočne strane tekuća voda, sa zapada javni put, sve dokle se protežu dućani, sa sjevera je (granica dućana) javni put do iza toga hana, a s istoka do mulk-imanja njegova sina Muhammeda es-Sagira zajedno s onim što mu je on (Isa-beg) poklonio kao i onim što dopire do čaršije⁸ i (što graniči) s njom (čaršijom) i što je iznad nje (čaršije).⁹

Dakle, i pored toga što je negdje u blizini postojalo naselje o čijem postanku na osnovu drugih izvora ne znamo ništa preciznije, zapravo tek toliko koliko nam sugerira tekst i opis vakufname, ovdje su precizirane neke druge, mnogo bitnije činjenice. Novo naselje nastaje na potpuno novoj lokaciji, na dijelu zemljišta koje je pripadalo selu Brodac, a ne na nekom ranijem naselju seoskog ili varoškog tipa. Vrlo jasno se potvrđuje buduće gradsko naselje, čiji prostor je definiran kao jedna graditeljska cjelina sa potpuno novim sadržajima. To nije jedan građevinski zahvat, već kompleks različitih objekata u koje ulaze sljedeći sadržaji:

- jedno konačište (dom) koje se sastoji od tri kuće sa pripadajućim ograđenim dvorištem, jednim imeniteljem nazvano tekija, odnosno zavija,
- jedna staja (istabl),
- most na rijeci Miljacki sa pojasom od po 15 aršina, što znači pojas od 10,2 metra,
- javno kupatilo (*hamam*),
- vodovod za kupatilo (*hamam*),
- han,
- dućani u selu,
- vodovod za ostale objekte.

8 Suk (السوق) – ar. „trg, tržište, trgovište, pazar, čaršija“. Ovdje je primjerenija riječ „trg“, što potvrđuju i kasniji izvori u kojima se najčešće koristi termin „pazar“. U svim slučajevima prevedenim kao „čaršija“, suk (السوق) je u značenju „trga“.

9 H. Šabanović, „Vakufnama Isa-bega, sina pokojnog Ishak-bega“, str. 14-16.

Budući da je podizanje džamije kao jedan od preduvjeta za proglašenje naselja gradom ispunjen još ranije, najvjerovatnije 1457. godine, i kako nije predmet vakufljenja, to se džamija ovdje ne spominje. Ali iz kasnijih izvora se vidi da je spomenuta džamija (*mesdžid*) podignuta od Isa-bega Ishakovića.¹⁰

Urbane i civilizacijske refleksije nove graditeljske prakse

Iz Isa-begove vakufname vidimo da se ovdje prepliću različiti segmenti: stambeni (*tri kuće*), privredni (*dućani, han*), infrastrukturni (*most i vodovod*) i higijenski (*hamam*). To već predstavlja vrlo solidnu planski uređenu urbanu cjelinu. Ovo je bio vrlo dobar poticaj da se mjesto učini privlačnim za nova doseljavanja i mogućnosti privređivanja. To se jasno vidi i po dinamici razvoja mjesta. S tog aspekta, u dvije decenije koliko je moguće pouzdanije pratiti to pitanje (1468–1489), stanovništvo novoosnovanog grada se utrostručilo. U samo dvije decenije došlo je do stepena najrazvijenijih srednjovjekovnih gradova u Bosni (koji su imali između 200 i 300 domova), a takvih je poznato svega pet (Fojnica, Kreševo, Visoko, Foča i Čajniče).¹¹ Dakle, novoosnovani grad „porastao“ je sa 75 domaćinstava 1468. na 201 domaćinstvo 1489. godine.¹² Brzo se nametnuo kao najznačajnije naselje i središte pokrajine Bosna.

Nema sumnje da su *tekija (zavija), han, vodovod, hamam* najranije podignuti objekti te vrste i te namjene ne samo u Sarajevu, nego u Bosni uopće. I upravo zbog te činjenice ovaj čin ima svoju neprocenjivu težinu u pogledu inauguracije i uvođenja jedne potpuno nove prakse u graditeljsku i životnu tradiciju naših krajeva.

Naprijed navedeni sadržaji su izraz jednog ustanovljenog civilizacijskog dostignuća do tada nepoznatog na prostorima Bosne, bez obzira na to kako se zvao lokalitet gdje je nova urbana cjelina nastajala, bilo da je na temeljima ranijeg ili kao novoformirano naselje. Ono što je ovdje evidentno jeste da je ta potpuno nova urbana graditeljska cjelina nastajala u granicama (*ataru*) sela Brodac, u blizini nekadašnjeg naselja varoškog tipa ili srednjovjekovnog trgovišta, koje se vrlo jasno spominje. Međutim, lokalitet starog trgovišta ili varoši nije tako preciziran niti omeđen kao što je to u slučaju objekata koje je podigao Isa-beg Ishaković. Taj novi kompleks čini jedan skladan, urbano zaokružen, ekonomski samoodrživo koncipiran graditeljski ansambl. Osim toga, treba istaći još jednu činjenicu: ovo je najstariji, najdetaljniji i najsad-

10 BOA; MAD, 625; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva (XVI stoljeće)*, Svjetlost, Sarajevo, 1996, str. 29.

11 *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, dešifrirao i sa osmansko-turskog jezika preveo, naučno obradio i za štampu priredio Ahmed S. Aličić, Islamski kulturni centar Mostar, Mostar, 2008.

12 TD, 24.

žajnji pravni akt koji opisuje jedan takav čin. Nije poznat pisani dokument iz ranijeg razdoblja koji na tako precizan način definira i opisuje granice jednog naselja uključujući i njegov unutrašnji sadržaj, detaljno navodeći broj i namjenu. Nastajući grad je utemeljen na potpuno novom lokalitetu koji je pripadao selu Brodac, u čijem je ataru (granicama sela) u propisanoj pravnoj proceduri data adekvatna kompenzacija mještanima sela za izuzeto zemljište. To potvrđuje napomena iz kasnijeg izvora, koja glasi: *Teritorija Sarajeva bila je zemlja nevjernika sela po imenu Brodac, pa je umrli Isa-beg tu teritoriju uzeo od spomenutih nevjernika zbog toga što ju je smatrao prikladnom da na njoj izgradi šehar, a nevjernicima je dao u zamjenu zemlju po imenu Vrančić.*¹³

Dobar odabir položaja pogodovao je brzom širenju grada. Deceniju i po nakon utemeljenja gradskog naselja od strane Isa-bega Ishakovića, drugi vakif, Ajas-beg, nastavio je širiti grad i obogaćivati sadržaj ovoga gradskog naselja (1477). On je podigao džamiju (mesdžid), kupatilo, dućane pored kuće, dućane u mahali Ajas-bega, dućane u „kasabi“, školu „u blizini džamije“. Već u ovom izvoru grad se definira kao „kasaba Saraj“, što znači da je naselje već oblikovano kao gradsko u punom smislu riječi.¹⁴

Geneza imena i stasanje grada

Slijedom izvora iz druge polovine 15. stoljeća pokušat ćemo rasvijetliti pitanje naziva novoosnovanog mjesta onako kako ga izvori imenuju.

Hazim Šabanović je već davno potvrdio da naziv Vrhbosna, koji se često dovodi s tim u vezu, nije naziv grada ili naseljenog mjesta, nego da se on uvijek odnosi na širi geografski prostor i ima „regionalno“ značenje, a ne uže toponimsko.¹⁵ Uostalom, da je postojalo naselje pod tim imenom, sasvim sigurno bi se pojavilo u nekom od osmanskih izvora iz druge polovine 15. stoljeća. Do istog zaključka došli su i drugi autori koji su se ovim pitanjem bavili iz medijavelističke perspektive. „Mali i beznačajni trg iz vremena bosanske države, očigledno, nije imao udjela u postanku i razvoju budućeg Sarajeva.“¹⁶ O tom trgu, između ostalog, kaže se: „Tornik, najveći trg u župi Vrhbosni, u osnovi je ipak jedan mali lokalni trg koji se nije afirmisao izvan svog regionalnog okvira.“¹⁷

13 BOA, TD, 24; H. Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, str. 85-86.

14 Hazim Šabanović, „Vakufnama bosanskog sandžak-bega Ajas-bega, sina Abdulhajeva“, u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, (ur. Lejla Gazić) Sarajevo, 1985, str. 27-38.

15 H. Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, str. 72-80.

16 Desanka Kovačević-Kojić, „O srednjovjekovnom trgu na mjestu današnjeg Sarajeva“, u: *Gradski život u Srbiji i Bosni (XIV-XV vijek)*, Istorijski institut, Beograd, 2007, str. 55.

17 D. Kovačević-Kojić, „O srednjovjekovnom trgu na mjestu današnjeg Sarajeva“, str. 49.

Najraniji izvor koji spominje najbliže naselje koje je moglo prethoditi imenu grada „Saraj“ potječe iz 1455. godine, vremena kada je Isa-beg bio bosanski krajišnik, zapovjednik i vojni upravitelj najisturenijih dijelova pod kontrolom Osmanskog Carstva. Nedaleko od utvrđenog Hodidjeda, na prostoru kasnijeg Sarajeva, formiran je seoski pazar – trgovište pod imenom „Tornik“ (ترنيك) → (ترنيك)¹⁸ koji se spominje u katastarskom popisu verificiranom u periodu 9–18. maja 1455. godine.¹⁹ Naziv tog trga, u nešto drugačijim ortografskim varijantama, javlja se i kasnije. On sugerira, a i kasniji izvori potvrđuju, da se trgovalo i da je pazarni dan okolnih naselja bio utorak. Naselje je definirano kao selo sa 59 domova, uz napomenu koja jasno potvrđuje da je riječ o „trgu“.²⁰

Mnogo važnije od toga jeste da se u izvoru izričito kaže da je riječ o selu koje ima svoje pazarište. „Selo Tornik je trg“ ili „pazarno mjesto“. To je jedina odrednica koja ukazuje na ime i status tog naselja. Paralelno s tim u upotrebi je i šira geografska odrednica, koja označava cijelo kotlinsko područje Miljacke i izvorišni tok rijeke Bosne, pod imenom Vilajet „*Saray ovasi*“ (سرای اوه سی) – Saraj polje ili Sarājevo polje po dvorcu koji je Isa-beg podigao negdje u blizini utvrđenog Hodidjeda.²¹ Ovo je ujedno i najstarija poznata upotreba ovog naziva koji sadržava pojam „saraj“. Dakle, nema sumnje da je „saraj“ bio podignut i da se njegovo postojanje već reflektira na lokalnu geografiju.

To govori da pazarno mjesto nije bilo značajnije razvijeno, da je tek u svome začetku, najvjerovatnije da se radilo o premještenom „pazarnom lokalitetu“ sa ranijeg mjesta. Da Tornik nije imao neku značajniju ulogu, svjedoče dvije vrlo važne stvari. Prvo, naprijed je istaknuto da je riječ o „selu“, a tek poslije se navodi da se u navedenom selu nalazi trg, odnosno da je ustanovljen pijачni-pazarni dan. U slučaju gdje se radilo o već afirmiranom i razvijenom trgovačkom ili pazarnom mjestu, uvijek se na prvom mjestu isticao status naselja, dakle, da je ono „pazar“, pazarno mjesto, trgovište i sl. Taj trg će urasti i stopiti se sa novonastajućim gradskim naseljem.

Što se tiče vakufname, ona spominje geografske pojmove: Saraj ovasi (سرای اواسی), selo Brodac u čijim granicama su podignuti vakufski objekti u području *Saray ovasi* (اواسی سرای), spominje se „trg – pijaca“, odnosno mjesto trga, trgovišta (موضع السوق). Sve to u širem lokalitetu koji se naziva

18 BOA, MAD, 544. Za rekonstrukciju ortografije koristili smo faksimile u: *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455.* Naime, prvobitno ime je, u nedostatku dijakritičkih tačaka, dešifrirano kao „Turbić“.

19 H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, str. 14.

20 H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, str. 14.

21 H. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića*, str. 3.

„Saraj ovasi“, odnosno Sarajevo polje.²² Na jednom mjestu spominje se i riječ *kasaba* (فی هذه القصبه), što je zapravo nagovještaj njegovog budućeg statusa. To bi moglo upućivati na već pokrenutu inicijativu upisa „Saraja“ u registar gradova, što je uobičajena praksa. Ona je počinjala upravo s lokalnog nivoa podnošenjem zahtjeva za stjecanje statusa grada i nakon toga upisa u registar gradova.

U izvoru iz 1468. godine kao oznaka naselja koristi se ime „Torkovište“ (tj. Utorkovište), „nefs-i bazar Torkovište“ (نفس بازار ترقوشته) u kontekstu oznake trgovišta, trga, pazara, dok se jedanput spominje i kao „Isa-begov saraj“ i, najčešće, „*Saraj-ovasi*“ kao oznaka šireg geografskog prostora u statusu „vilajeta“. Jednom se spominje i Staro Utorkovište (*Eski Torkavište*)²³ (اسکی ترقاوشته), a potom izravno i tekija „*u Saraju*“.²⁴

(اسکی ترقاوشته اکی پاره تارلا عسی بکو یک سارایده اولان تکسنه اکنلک)

U različitim kontekstima na tri mjesta u izvoru iz 1477 (23. VI - 2. VII) spominje se pojam „*kasaba Saraj*“, a prevedeno je kao „varoš“,²⁵ iako se u izvoru izričito spominje kao „*kasaba*“ (سرای (قصبه سرایده) (سرای قصبینده) (سرای قصبینده),²⁶ što podrazumijeva i viši pravni status u odnosu na „pazar“, ali i ispunjenje preduvjeta funkcionalnog tipa da bi nešto moglo biti *kasaba*. Ova činjenica opravdava pretpostavku da upotreba riječi „*kasaba*“ u vakufnami znači već pokrenutu proceduru stjecanja statusa grada, jer je u ovoj vakufnami više puta ponovljeno, što znači i potvrđeno, ali u praksi u svim slučajevima nije primjenjivano.

Izvor iz 1485. samo je sumarno dokumentirao Sarajevo u tri cjeline: I) kvart (džemat - skupina) muslimana 43, II) kvart (džemat - skupina) nemuslimana 103, i III) kvart (džemat - skupina) Dubrovčana 8.²⁷ U svome naslovu izvor ga definira kao „*sami pazar Torkovište, poznato kao Saraj*“, (نفس بازار بورقوشته المشهور بسرآی) bez dijakritičkih znakova,²⁸ a sa dijakritičkim znakovima (نفس بازار تورقوشته المشهور بسرآی). To je ustvari Utorkovište, koje je pisar unio kao „Torkovište“, što suštinski ništa ne mijenja. Mnogo je važniji

22 Gazi Husrev-begova biblioteka, sidžil br. 77; H. Šabanović, „Vakufnama Isa-bega, sina pokojnog Ishak-bega“, str. 9-26.

23 Ovdje je izvorno napisano kao „Torkovište“, što je u suštini Torkovište, odnosno Utorkovište.

24 AK, MCY, 0,76; *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, str. 72.

25 H. Šabanović, „Vakufnama bosanskog sandžak-bega Ajas-bega, sina Abdulhajeva“, str. 30.

26 Gazi Husrev-begova biblioteka, sidžil br. 20; sidžil br. 57.

27 BOA, TD, 18.

28 To je razlog zbog kojega je akademik Nedim Filipović ovo ime dešifrirao kao „Borkovište“. Nedim Filipović, „Neki novi podaci iz ranije istorije Sarajeva pod Turcima“, *Pregled*, 7-8, Sarajevo, juli-avgust, 1953, str. 67-76.

naglasak da se u pisanoj artikulaciji već odomaćio i da je prihvaćen naziv „Saraj“, što se ističe navodom da je mjesto poznato kao „Saraj“. To znači da se samo ime već afirmiralo, odomaćilo u upotrebi, ali da administracija nije potiskivala ni starije ime lokaliteta koji je srastao s nastajućim gradom. S ovim u suštini iščezava srednjovjekovni naziv trga, jer ga je urbani razvitak u potpunosti zasjenio i potopio, odnosno trg je srastao s urbano nadmoćnijom i dominantnijom cjelinom. Svi kasniji pisani izvori za naselje koriste samo naziv „Saraj“.

Izvor iz 1489. potvrđuje odomaćenost i prihvaćenost imena „Saraj“. Grad definira kao „sami pazar Saraj“ sa preciziranom i već oformljenom urbanom cjelinom u kojoj se već prepoznaju: I) kvart (džemat) muslimana sa tri formirane mahale: 1. mahala mevlana hatiba, 2. mahala Mehmed-bega sina Minet-begova (Minnetovića), mahala džamije Ajas-bega, II) kvart nemuslimana i III) kvart Dubrovčana. Važno je istaći da se uz popis grada navodi popisano i selo Brodac, kao „selo Brodac, područno Saraju“ (قریه بروچه تابع سراى).²⁹ Ovaj izvor također pojašnjava jedan vrlo važan detalj kada je u pitanju osnivanje grada: *Teritorija Sarajeva bila je zemlja nevjernika sela po imenu Brodac. Umrli Isa-beg je tu teritoriju uzeo od spomenutih nevjernika zbog toga što ju je smatrao prikladnom da na njoj izgradi šehar, a nevjernicima je u zamjenu dao zemlju po imenu Vrančić.*³⁰

U kasnijem razmatranju i pretresu nekih pravnih pitanja 1528. godine jasno se vidi da se „seoski trg“ iz 1455. godine spominje i u izvoru iz 1528. godine. U njemu se za navedeni lokalitet izrijekom kaže da je to bio nekadašnji „seoski trg (Koy-pazari → کوی بازارى)“.³¹

Iz ovoga je vidljivo još da je prvobitno podignuti „saraj“ Isa-bega Ishakovića presudno utjecao na buduće ime grada, ime polja koje se pružalo od saraja nizvodno uz rijeku Miljacku i u izvorišnom području Bosne i ime administrativne jedinice – nahije Saraj. Ime grada nije izvedeno iz složenice „Saraj ovasi“ kako se najčešće tumači, nego je obrnuto, polje je dobilo ime po saraju – dvoru bosanskog krajišnika, kasnije sandžak-bega, kao što ga je dobio i sam grad. Uz riječ „saraj“ dodan je prisvojni sufiks -ov, -ev, -ovo, -evo, u kombinaciji s poljem, pri čemu smo dobili prvo složenicu „Sarājevo polje“.³² Daljom genezom naziva riječ „polje“ se izgubilo i ostalo je samo ime „Sarājevo“, a u evolutivnom procesu dugi akcenat na drugom vokalu „ā“ je skraćen. Na taj način nastali su mnogi nazivi slavenskog porijekla: Brodare-

29 BOA, TD 24.

30 H. Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, str. 85-86.

31 TD, 157; H. Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, str. 86.

32 Amir Ljubović, „Šta Sarajlije (ne) znaju o zavičaju“, *Dani*, br. 1042, Sarajevo, 2017, str. 60-62.

vo, Paklarevo, Trnovo, Kraljevo, Pucarevo, Kardeljevo i slični nazivi. Rani osmanski izvori za naziv samoga naselja koristili su termin „Saraj“ (pazar Saraj, kasaba Saraj, a kasnije i Saraj Bosna), dok je najstarija upotreba slavenske varijante „Sarajevo“, koliko se zna, u izvorima spomenuta u dokumentu koji potječe iz 5. marta (1505-12).³³ U svakom slučaju, ime „Saraj“ vrlo brzo postalo je dominantno, posebno što su privredni, kulturni i drugi sadržaji gradskog života odgovarali novoinauguriranom nazivu.

Postavlja se pitanje šta je sa srednjovjekovnim naseljima koja su postojala do nastanka Sarajeva na njegovoj užoj ili široj teritoriji?

U zatečenim naseljima nastavljen je kontinuitet postojanja, kao i kontinuitet naziva. Potvrđuju to i mnogi dijelovi današnjeg gradskog područja koji se u 16. i 17. stoljeću spominju kao zasebna naseljena mjesta: selo Koševo, selo Gorica, selo Sedrenik, selo Velešići, selo Kovačići, selo Jarčedol, selo Vraca, selo Hrasno, selo „Grbavica u blizini Sarajeva“, selo „Pofalići u blizini Sarajeva“, selo Malta, selo Dolac Malta, selo Otes, selo Stup Gornji i Donji, selo Bačići, selo Osijek, selo Zabrđe, selo Vogošća, selo Butmir, selo Lukavica i selo Hrasnica.

Selo „Grbavica u blizini Sarajeva“, kao jedno od bližih prigradskih naselja, spominje se i krajem 17. stoljeća. Ono, kao i druga sela, dijelovi današnjeg Sarajeva, još uvijek se nisu „stopila“ s gradom, jer će im za to trebati nekoliko stoljeća. I, usto, niti jedno zatečeno naselje (selo) u današnjoj gradskoj zoni nije dobilo novi naziv, zadržalo je svoje autohtono i autentično srednjovjekovno ime. Do kraja austrougarske vladavine Sarajevo se proširilo tek nešto dalje od Marindvora, do Zemaljskog muzeja i današnjeg Kampusa, ranije kasarne podignute početkom 20. stoljeća. Te dvije tačke su bile najistureniji zapadni dijelovi urbane zone Sarajeva.

Dakle, zatečena naselja očuvala su svoja, a novoformirana naselja dobivala su nova imena. Najradikalnije promjene, gdje ih je bilo, nisu ništa drugo nego prijevodi zatečenih imena, a novoosnivana mjesta su dobivala nova imena, što je slučaj sa Sarajevom, Derventom (nastala u 16. st.), Donjim Vakufom, Gornjim Vakufom, Varcar-Vakufom, Kulen-Vakufom, Novom Kasabom i sl. Ako je dolazilo do promjena, one su opet čvrsto vezane za srednjovjekovne nazive: Tuzla (*Soli*), Sanski Most (*Džisr-i Sana*), Akhisar (Biograd) i sl. Broj takvih mjesta – gradova je veoma mali i on je zanemariv.

Čak se nije zadiralo ni u zatečenu toponimiju unutar naselja. Srednjovjekovna osnova Visokog dugo vremena zadržala je svoje nazive: Mahala Nesuha sina Vladisavljeva, Mahala Pavela sina Cvitkova, Mahala Stipana, Mahala Radula, Mahala Božidara sve do početka 17. stoljeća, kada u samom Visokom imamo već 95% muslimana. Slična situacija je i u Olovu čiji nazi-

33 Ćiro Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, Sarajevo, 1911, str. 136.

vi mahala početkom 17. stoljeća glase: Mahala Vukića Brankovog, Mahala Radosava sina Božidarevog, Mahala Stipana Bogićevog, Mahala Radivoja Bogilovog, Mahala Ivana Cvijinog, Mahala Radice sina Radovčevog, Mahala Pavela Ivankovog, Mahala Radina Kosalića, Mahala Ivana Vladojevog, Mahala Nikole Đorđevog.

Zaključna razmatranja

Imajući u vidu sve naprijed istaknute historijske okolnosti i podatke iz izvora, jasno je da je kompleks zgrada, koji su činili: konačište (dom) od tri kuće sa ograđenim dvorištem (*harem*), staja, most na Miljacki, javno kupatilo, vodovod za kupatilo i naselje, han, dućani u selu, podignut prije početka 1462. godine na posebno biranom mjestu da se osnuje grad. Dakle, na jedan planski, a nikako spontan način. Tih nekoliko objekata činilo je prve objekte i temelje buduće gradske cjeline na koju su se naslanjali i tako dalje širili novi gradski kvartovi u jednom neprekinutom teritorijalnom i vremenskom kontinuitetu. Legalizacija i pravna verifikacija tog čina dogodila se *mjeseca džumadel-ula 866.* po hidžretskom kalendaru, što odgovara 1. 2. – 2. 3. 1462. godine po gregorijanskom kalendaru. Čin legalizacije je rađen u jednoj vrlo složenoj pravnoj proceduri unutar institucije sudstva. Pored toga što je taj akt sastavljao pravnik – *kadija*, što su stvari sa pravnog aspekta morale biti besprijekorne u pogledu reguliranih pitanja vlasništva, imovinsko-pravnih odnosa, čin legalizacije obavljen je pred „porotnim vijećem“ koje je činilo osamnaest lica, među kojima su još dva pravnik (*kadije*) i druga ugledna lica.³⁴ Ta činjenica daje dodatnu pravnu težinu navedenom činu.

Kako je spomenuti čin definiran u mjesečnom okviru, sve radnje su morale biti završene prije 1. 2. 1462, uključujući i sastavljanje samoga pravnog akta (*vakufname*) koja je posljednji čin u tom nizu. Da je taj čin obavljen kasnije, vjerovatno bi pisalo „sredinom“ ili „u posljednjoj dekadi“ mjeseca *džumadel-ula*.

34 Porotu pri legalizaciji na sudu činili su: Mevlana Šemsudin, kadija u Višegradu; mevlana Šejh Alijuddin, kadija u Selcu, Alija fakih, vojnik (el-džundi); mevlana Sulejman, fakih, sin Ivadov; Iskender vojvoda; mevlana Muhjuddin, sin Muhammedov, imam; Hamza, sin Ugurlije, vratar; mevlana Kivamuddin, sin Kasimov, pisar; ćehaja Oruč, sin Hisar-begov; mevlana Ejjub-hodža; Mahmud, sin Hamzin; Mehmed, sin Jusufov; Hasan, sin Oručev; Husein, sin Oručev; Mahmud subaša Ibrizade (Iglić); Mehmed, sin Hasanov; Sulejman, sin Hamzin; Ibrahim, sin Musaov i drugi prisutni.

About the Founding of Sarajevo

Abstract

This paper highlights the significance of dates in the history of all settlements, and in particular an urban settlement, and the significance of introducing them into their chronological calendar. This is particularly significant for urban settlements and the dates of their gaining the status of a city, which is a very important historical and civilizational act by which the proper legal status of a settlement and its inhabitants would be acknowledged and verified. By this act, a settlement was singled out from a multitude of other populated places in its surroundings for its urban, social and cultural characteristics with regard to its status. This matter raises no questions by any means about the continuity of life in the wider area of an emerging or newly- declared urban settlement. However, the differences in status and socioeconomic aspects are clearly shown. A complex legal procedure for gaining, acknowledging and verifying the status of a city in the case of Sarajevo had to be observed. The motives for choosing the location for building a new complex were highlighted, the complex with suitable urban facilities and under the urban criteria that needed to be met in order to be able in any way to apply for the status of a city. A source on this matter, produced immediately after the foundation of the city and its legal verification, contains an answer to such questions. The careful selection of the location for the emerging city was made, namely the land for those facilities was chosen by the founder „ ... because he found it suitable for building a šehar (city) on it... “ This syntagm also answers the question of whether it is an entirely new or some earlier founded settlement. The Brodac Settlement, with a newly- formed city founded within its boundaries, appears in the sources in parallel with the name of the city of Sarajevo until the middle of the 16th century, which clearly confirms that it was a completely new settlement that had been founded within the boundaries of the Brodac village, and surely it had not been founded on a previously built rural or town settlement. Moreover, other settlements found in the vicinity of the city kept their names from the Middle Ages and throughout centuries to the present day they have been recognisable and distinguishable for those names as the parts of the Sarajevo city zone.

Key words: waqfnama, urban whole, urban settlement, kasaba (town), šehar (city), Sarajevo.